

УДК 347.61/.64

В.М. ЧЕРНЕГА, канд. юрид. наук, Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

ГЕНДЕРНИЙ БАЛАНС У СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Ключові слова: принцип гендерного балансу в сімейних правовідносинах, принципи сімейного права, рівність прав дружини і чоловіка, рівність прав матері та батька, сизигічні права дружини і чоловіка

Спершу, зазначимо, що відповідно до ст.24 Конституції України від 28.06.1996 року [1] *рівність прав жінки і чоловіка* (наш курсив. – В.Ч.) забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. У Постанові Верховної Ради України «Про концепцію державної сімейної політики» від 17.09.1999 р. [2], серед іншого, проголошено «паритетну рівновагу та партнерство між жінками і чоловіками в усіх сферах життя – надання їм рівних можливостей для повної реалізації у трудовій та суспільній діяльності, виховання дітей і вільний та справедливий розподіл сімейних обов'язків».

До системи принципів сімейного права України входить принцип гендерного балансу в сімейних правовідносинах. Так, згідно з ч.6 ст.7 Сімейного кодексу України (далі – СК України) жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї [3]. Вказана засада фігурує і в авторсь-

ких (наукових) переліках принципів сімейного права України. Проте, ідею рівності чоловіка та жінки в шлюбі та сім'ї одні вчені розглядають як принцип їх повної рівності в особистих і майнових правах у шлюбі та сім'ї [4, с.8–9; 5, с.14], тоді як інші – як принцип гендерного балансу [6, с.45; 7, с.7]. Проте, наразі чималий науковий інтерес становить визначення змісту принципу гендерного балансу в сімейних правовідносинах та способів його втілення в нормах СК України, а відтак, є метою нашої розвідки.

Цікаво, що в сімейному праві встановлювалися положення, які допускали певну юридичну «нерівність» суб'єктів, які законодавець намагається виправити в процесі розвитку сімейного законодавства. Одним із таких прикладів були положення щодо шлюбного віку чоловіків і жінок, який за попередньою редакцією ч.1 ст.22 СК України встановлювався для жінок 17 років, а для чоловіків – 18 років. Нині це питання актуалізується у зв'язку з тим, що до вказаної норми СК України внесено зміни і встановлено однаковий шлюбний вік для чоловіків і жінок – 18 років. Це є новелою, яка введена Законом України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку» від 15.03.2012 р. [8].

Така ідея знаходила підтримку в науці задовго до її законодавчого оформлення [9, с.5], утім воно неоднозначно сприйнято правознавцями. Т.В. Войтенко вважає, що така вимога продиктована самим життям, адже саме з досягненням 18 років завершується формування людського організму; особи отримують середню освіту, а іноді й спеціальність, що надає змогу самостійно організувати сімейне життя; особа набуває повну цивільну дієздатність, а відповідно до ст.6 СК України – втрачає статус дитини; припиняються права та обов'язки батьків по вихованню дітей [10, с.37–38]. О.В. Синегубов наголошує на тому, що «з точки зору готовності до сімейного життя за критеріями фізичної, моральної та соціальної

зрілості, діти не є готовими до його створення шляхом укладення шлюбу» [11, с.292].

Інші автори шукають «раціональне зерно» в гендерно-диференційованому підході до визначення шлюбного віку чоловіків і жінок і вказують, що різниця у шлюбному віці між жінкою і чоловіком пов'язана з різним розвитком психічних і фізіологічних процесів в їх організмі: жінка швидше формується, порівняно з чоловіком, і здатна до створення сім'ї у фізіологічному та психологічному аспектах дещо раніше чоловіка [12, с.40–41].

З.В. Ромовська опонує законодавчим змінам: «Якщо слідувати логіці однаковості (рівності і однаковості не є тотожними поняттями), то чи не поширити на жінок загальний військовий обов'язок, «спустити» їх у шахти чи урівняти максимальну вагу вантажу, яку могли б піднімати на роботі чоловіки та жінки?» [13, с. 242].

На нашу думку, встановлення однакового шлюбного віку для жінок та чоловіків відповідає сучасним тенденціям, які відображають прагнення законодавця відтворити відомі європейські стандарти щодо забезпечення рівних можливостей жінки і чоловіка у суспільстві. Крім того, встановлення для жінок віку 17 чи 16 років аж ніяк не гарантує, що всі без винятку жінки саме у цьому віці (а не в 18) досягають необхідного рівня зрілості, що є дуже індивідуальним.

Жінка та чоловік мають рівні права та обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї (ч.6 ст.7 СК України). Ця ідея послідовно втілюється в інших положеннях СК України, але це зроблено в кілька способів.

По-перше, прямою вказівкою на рівність прав дружини і чоловіка. Так, дружина і чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань (ст.51 СК України), на фізичний і духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку (ст.52 СК України); вони вирішують всі найважливіші питання життя сім'ї на за-

садах рівності (ч.2 ст.54 СК України). Ці питання можуть стосуватися будь-якої сфери життя сім'ї: облаштування побуту, ведення домашнього господарства, організації дозвілля, розподілу сімейного бюджету, способів догляду за дітьми, їх виховання, спілкування з ними, догляду за повнолітніми непрацездатними членами сім'ї та ін.

По-друге, вказівкою на *спільність і взаємність* обов'язків дружини і чоловіка. Так, подружжя має право розподілити між собою обов'язки в сім'ї (ч.1 ст.54 СК України). Відповідно до ст. 55 СК України дружина та чоловік зобов'язані *спільно* піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях *взаємної* любові, поваги, дружби, взаємодопомоги (ч.1), *спільно* дбати про матеріальне забезпечення сім'ї (ч.4); вони повинні матеріально підтримувати один одного (ч.1 ст.75 СК України) і *взаємно* зобов'язані брати участь у витратах, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя (ст.90 СК України); мають право на *спільну сумісну* власність (ст.ст.60–70 СК України). Причому кожен із них зобов'язаний *взаємно* утверджувати в сім'ї повагу до іншого: чоловік – до жінки як до матері, а дружина – до чоловіка як до батька (ч.2). Вони відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній.

По-третє, встановленням однакових прав та обов'язків дружини і чоловіка. Так, за СК України кожен з них має у шлюбі: право на зміну прізвища (ст.53), на свободу і особисту недоторканність (ст.56), на особисту приватну власність (ст.ст.57–59), право на утримання (ст.ст.75–76), право пред'явити позов про розірвання шлюбу (ч.1 ст.110) та ін.

Прикладом «нерівності» жінки і чоловіка як суб'єктів сімейних правовідносин було положення ч.2 ст.38 Кодексу про шлюб та сім'ю 1969 р. [14], в якому зазначалося, що «чоловік не має права без згоди дружини порушувати справу про розірвання шлюбу під час вагітності дружини і протягом одного року після на-

родження дитини». Однак із прийняттям СК України така «нерівність» була виправлена, й аналогічна норма ч.2 ст.110 кодексу встановлює, що позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений жодним із подружжя протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення, щодо другого з подружжя або дитини.

Принагідно зазначимо, що гендерну асиметрію можемо спостерігати в нормах сімейного права деяких зарубіжних держав. Прикладом, російський законодавець аналогічне обмеження встановлює лише для чоловіка, який не має права без згоди дружини порушувати справу про розірвання шлюбу під час вагітності дружини та протягом року після народження дитини (ст.17 Сімейного кодексу Російської Федерації, далі – СК РФ) [15]. Загалом зазначимо, що в СК РФ збережено підхід, який був закріпленний у законодавстві радянської доби. Але така норма не досягає потрібної мети у випадках, коли дитина (яка не досягла одного року) проживає не з матір'ю, а з батьком. А, отже, мати, яка не здійснює піклування про дитину (можливо через власну негідну поведінку), має право ініціювати розлучення, що зовсім не відповідає принципу справедливості.

Відповідно до ст.35 Кодексу Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю (далі – КРБпШС) [16] розірвання шлюбу не допускається під час вагітності дружини та до досягнення дитиною трьох років без письмової згоди другого з подружжя на розірвання шлюбу за умови, що він проживає з дитиною та здійснює батьківське піклування щодо неї, за винятком випадків, коли батьківство щодо дитини визнано іншою особою або за рішенням суду відомості про чоловіка як батька дитини виключено з актового запису про народження дитини. Помітно, що ст.35 КРБпШС передбачає триваліший строк заборони на розірвання

шлюбу – до досягнення дитиною трьох років. Однак, якщо в одного з подружжя є підстави і бажання ініціювати розірвання шлюбу, то це, як правило, свідчить і про неможливість досягти взаєморозуміння та взаємної підтримки, що унеможлиблює забезпечення гармонійного розвитку дитини, і врешті збереження такого шлюбу суперечитиме інтересам дитини (а не захищатиме їх). До того ж, досить складно обґрунтувати і саме такий строк (3 роки). Адже дитина потребує уваги і підтримки і після досягнення 3-х років. Тому запроваджувати триваліший строк заборони на пред'явлення позову про розірвання шлюбу, аніж той, що існує нині, в Україні недоцільно.

По-четверте, закріпленням аналогічних за змістом, але індивідуалізованих відповідно до статі кожного з подружжя прав дружини і чоловіка. Скажімо, дружина має право на материнство (ст.49 СК України), а чоловік – на батьківство (ст.50 СК України); дружина, з якою проживає дитина, має право на утримання від чоловіка – батька дитини до досягнення дитиною трьох років (ч.2 ст.84 СК України), а чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини – матері дитини до досягнення дитиною трьох років (ч.1 ст.86 СК України). Назвемо такі права *сизигічними* правами чоловіка та дружини. (Сизигія – комплементарна пара протилежностей як у стані об'єднання, так і в стані опозиції).

Наступним елементом принципу гендерного балансу є рівність батьків дитини між собою. Про це свідчить низка положень СК України: мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини (ст.141). Обов'язки щодо дитини покладаються законом однаковою мірою як на матір, так і на батька: ст.ст.143–147, 150, 151, 153–155, 180, 185; питання виховання дитини вирішується батьками спільно (ст.157), за взаємною згодою (ст.160). Схоже вирішується питання щодо обов'язку батьків утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина (ст.ст.198, 199 СК України).

Так само покладаються обов'язки по вихованню та розвитку дітей на прийомних батьків, а не одного з них (ч.2 ст.256-2 СК України) та батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу (ч.2 ст.256-6 СК України).

На підставі проведеного дослідження зробимо такі висновки.

1. Принцип гендерного балансу в сімейних правовідносинах утілює ідею про паритетність (рівність) прав та обов'язків жінки та чоловіка у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї.

2. Існують підстави розглядати принцип гендерного балансу в сімейних правовідносинах в таких аспектах: а) як правову модель регулювання сімейних відносин (зовнішнє регулювання); б) як безпосередній прояв саморегулювання сімейних правовідносин (внутрішнє регулювання).

3. Складовими (елементами) змісту принципу гендерного балансу в сімейних правовідносинах: а) рівність прав дружини та чоловіка; б) рівність прав матері та батька.

4. Рівність дружини і чоловіка втілюється в нормах сімейного права шляхом: а) прямої вказівки на рівність прав дружини і чоловіка; б) вказівки на спільність і взаємність обов'язків подружжя; в) установлення однакових прав та обов'язків дружини і чоловіка; г) закріплення аналогічних за змістом, але індивідуалізованих відповідно до статі кожного з подружжя прав дружини і чоловіка (сизигічних прав дружини і чоловіка).

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію державної сімейної політики» : від 17.09.1999 р. // ВВР України. – 1999. – № 46. – Ст. 404.

3. Сімейний кодекс України : від 10.01.2002 р. // ВВР України. – 2002. – № 21–22. – Ст.135.

4. Мазур О. С. Сімейне право України : навч. посіб. [для дистанц. навч.] / О. С. Мазур. – К. : Ун-т «Україна», 2005. – 116 с.

5. Шимон С. І. Сімейне право : навч.-метод. посіб. [для самост. вивч. дисц.] / С. І. Шимон. – К. : КНЕУ, 2004. – 164 с.

6. Сімейний кодекс України : наук.-практ. комент. / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. О. Кармаза, О. М. Клименко, В. О. Коцюба, В. О. Чопенко] ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С.Я. : КНТ, 2008. – 1248 с.

7. Чернега В. М. Морально-правові принципи в сімейному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В. М. Чернега ; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – К., 2015. – 20 с.

8. Закон України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку» : від 15.03.2012 р. // ВВР України. – 2012. – № 49. – Ст. 562.

9. Бикова О. Ю. Укладення та розірвання шлюбу за законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О. Ю. Бикова ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2005. – 22 с.

10. Войтенко Т. Брачный возраст в семейном законодательстве Украины / Т. Войтенко // Закон и жизнь. – 2013. – № 8/3 (260). – С. 36–40.

11. Синегубов О. В. Здійснення особистих немайнових прав осіб, що не досягли повноліття: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / Синегубов Олег Васильович ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2015. – 508 с.

12. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / [С. Б. Булеца, Ю. Ф. Іванов, О. В. Ієвіня та ін.]. – К. : «Видавничий дім «Професіонал», 2011. – 428 с.

13. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України є взірцем ушляхетнення законодавчого регулювання сімейних відносин / З. В. Ромовська / Сімейний кодекс України в системі Європейського сімейного законодавства : тези міжнар. наук.-практ. конф. // Вісник Академії

адвокатури України. – 2012. – № 3 (25). – С. 241–243.

14. Кодекс про шлюб та сім'ю України : від 20.06.1969 р. – К. : Видав. Дім «Ін Юре», 2001. – 136 с. – (Серія «Кодекси України»).

15. Федеральный закон «Семейный кодекс

Российской Федерации» : от 29.12.1995 г., № 222-ФЗ // Собрание законодательства РФ. – 1996. – № 1. – Ст. 16.

16. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье : от 9.07.1999 г. // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 1999. – № 55. – 2/53.

Чернега В. М. Гендерний баланс у сімейних правовідносинах / В. М. Чернега // Форум права. – 2016. – № 1. – С. 257–261 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_41.pdf

Обґрунтовано доцільність розгляду принципу гендерного балансу в сімейних правовідносинах як правової моделі регулювання сімейних відносин (зовнішнє регулювання), так і як безпосереднього прояву саморегулювання сімейних правовідносин (внутрішнє регулювання). Виокремлено й охарактеризовано складові змісту принципу гендерного балансу в сімейних правовідносинах. Розкрито способи втілення цього принципу в нормах Сімейного кодексу України.

***

Чернега В.Н. Гендерный баланс в семейных правоотношениях

Обоснована целесообразность рассмотрения принципа гендерного баланса в семейных правоотношениях как правовой модели регулирования семейных отношений (внешнее регулирование), так и в качестве непосредственного проявления саморегулирования семейных правоотношений (внутреннее регулирование). Выделены и охарактеризованы составляющие содержания принципа гендерного баланса в семейных правоотношениях. Раскрыты способы воплощения этого принципа в нормах Семейного кодекса Украины.

***

Cherneha V.M. Gender Balance in Family Legal Relations

The expediency of consideration of the principle of gender balance in family legal relations as legal model regulation of family relation (external regulation) is proved and direct manifestation of self-regulation of family relations (internal regulation). The components of the content of the principle of gender balance in family legal relations are isolated and characterized. The methods of fixing of this principle in the norms of the Family Code of Ukraine are disclosed.